

Krijtstrepen voor een zachte ecclesiologie

Hoe kunnen wij (in Gods naam) zinvol over kerk spreken in onze eigentijdse snel veranderende cultuur? Deze vraag klinkt met grote regelmaat door in het omvangrijke werk van de theoloog Edward Schillebeeckx.¹ En als die cultuur inderdaad zo snel verandert, wat heeft zijn werk ons nu dan nog te vertellen? Het laatste deel van Schillebeeckx' trilogie *Mensen als verhaal van God* verscheen immers al meer dan twintig jaar geleden.²

Echter, om recht te doen aan de *manier* van theologiseren die Schillebeeckx voorstaat – onder andere door Lieven Boeve in verband gebracht met Johann Baptist Metz' 'Korrektivtheologie' – moet de vraag naar een zinvol spreken over kerk in onze tijd opnieuw worden gesteld.³ Theologie is volgens Schillebeeckx en in de lijn van dit essay namelijk voortdurend in beweging. Het is een recontextualiserend zoeken: theologie openstaand naar Gods aanwezigheid in de wereld, die ieder ogenblik nieuw is.⁴

Het zoeken naar een zinvol spreken over kerk en de notie van een bewegende en dynamische theologie, sturen zo aan op de formulering van de centrale vraag van dit essay: "Kan – en zo ja, op welke wijze – het werk van Schillebeeckx bijdragen aan de contouren voor een eigentijdse ecclesiologie die aansluit bij de huidige Nederlandse context?"⁵ Om recht te doen aan het bewegende karakter van de theologie, kan Schillebeeckx' werk niet als een soort van blauwdruk worden gelegd op de huidige maatschappij. Om Gods hernieuwende aanwezigheid op het spoor te komen is het daarom ook belangrijk om aandacht te hebben

¹ Voor een volledig overzicht tot 1996 zie: T. SCHOOF/J. VAN DE WESTELAKEN, *Bibliography 1936 – 1996 of Edward Schillebeeckx O.P.*, Baarn 1997. In 2008 is de bibliografie van Schillebeeckx voor het laatst aangevuld en vernieuwd: <http://schillebeeckx.nl/bibliography>.

² E. SCHILLEBEECKX, *Mensen als verhaal van God*, Baarn 1989.

³ L. BOEVE, 'Edward Schillebeeckx en de actuele theologie, een reflectie 'in medias res'', *Tijdschrift voor Theologie* 50 (2010) 28; vgl. E. BORGMAN, *Edward Schillebeeckx: een theoloog in zijn geschiedenis, Deel I: Een katholieke cultuurtheologie (1914 – 1965)*, Baarn 1999, 466-468.

⁴ Vgl. H. OOSTERHUIS/P. HOOGEVEEN, *God is ieder ogenblik nieuw, gesprekken met Edward Schillebeeckx*, Baarn 1982, 45: "Tegenover het gerealiseerde blijft Hij altijd de absoluut nieuwe. Hij wordt nooit uitgeput, hier in het koninkrijk dat Hij onder ons sticht. Er is altijd openheid."

⁵ Voor een definitie van ecclesiologie zie: M. BEINTKER, 'ecclesiology', *Religion, Past & Present, Encyclopedia of Theology and Religion*, ed. H.D. Betz/D.S. Browning/B. Janowski/E. Jüngel, vol IV, Leiden/Boston 2008, 257: "Ecclesiology ... refers to the subdivision of dogmatics which develops the concept of the church and clarifies the question of the nature, task, form and structure of the church." Dit essay schiet tekort om recht te doen aan alle zojuist weergegeven deelfacetten van de theologische subdiscipline ecclesiologie. De focus binnen dit schrijven ligt op de verbondenheid (relatie) tussen kerk en wereld, toegespitst op de Nederlandse context. Kerkinhoudelijke kwesties – bijvoorbeeld aangaande de structuur – zullen niet diepgaand worden belicht, al heeft Schillebeeckx hier wel uitvoerig over geschreven. Zie onder anderen: E. SCHILLEBEECKX, *Kerkelijk ambt, voorgangers in de gemeente van Jezus Christus*, Bloemendaal 1980; *Pleidooi voor mensen in de kerk, christelijke identiteit en ambten in de kerk*, Baarn 1985; *Een democratische kerk*, Utrecht 1985.

voor recentere theologie. In dit essay zal daardoor ook het werk van twee hedendaagse theologen aan bod komen die uitdrukkelijk inspiratie ontleen aan de theologie van Schillebeeckx: Erik Borgman en Lieven Boeve.

Zoals in de loop van dit essay duidelijk zal worden, is dit essay een poging om de eerste krijtstrepen te zetten voor het ontwerp van een zachte ecclesiologie, waarbij de relatie tussen kerk en wereld voorop staat. Het woord zacht wordt gebruikt omdat de ecclesiologische verkenning niet is uitgehard. Dit heeft te maken met haar niet afgesloten karakter. Ondermeer is dit terug te zien in de voortdurende nadruk op dynamiek in dit essay.

Om te komen tot verkennende en schetsmatige contouren voor een zachte ecclesiologie worden een aantal stappen ondernomen. Allereerst wordt de vraag gesteld naar de legitimiteit van dit essay. Waarom is het nodig op zoek te gaan naar een eigentijds verstaan van kerk? Vervolgens wordt stil gestaan bij de actuele religieuze situatie in Nederland. Is het zo dat ons religieuze kapitaal is opgedroogd? Daarna worden twee kernbegrippen uitgewerkt – grond en particulariteit – die het veld markeren van waaruit de zachte ecclesiologie opkomt. Dit resulteert in drie karakteristieke eigenschappen voor een eigentijds verstaan van wat kerk zijn kan. Het geheel wordt afgesloten met een conclusie.

A

De kerk eigentijds verstaan, waarom?

Motivatie voor dit essay is de gevoelde onduidelijkheid over wat “kerk-zijn” mogelijk kan zijn in onze hedendaagse maatschappij. Deze onduidelijkheid komt voort uit twee bewegingen die op onvruchtbare wijze op elkaar in werken. De eerste beweging is terug te zien in hedendaagse maatschappij, waar het overgrote deel van de mensen zich niet meer herkent in de kerken. Dit is niet verwonderlijk: de afgelopen decennia is de institutionele betrokkenheid van het merendeel van de Nederlanders op de helling gegaan. Basale noties uit het christendom zijn bij steeds minder mensen bekend. Gevolg hiervan is dat het voor velen niet voor de hand ligt je te identificeren met een kerk. De tweede beweging komt vanuit institutionele zijde. Regelmatig wordt door het leergezag de geslotenheid en de exclusiviteit van het kerkbegrip benadrukt.⁶ Gevolg van beide bewegingen is dat men elkaar niet goed

⁶ Voor contrasterende visies aangaande het begrip kerk in de dogmatiek, zie: E. BORGMAN, ‘... als het ware een sacrament’, *Tijdschrift voor Theologie* 50 (2010) 123-143; voor de moeizame respons vanuit de rooms-

verstaat. Er is de neiging om langs elkaar heen te bewegen. Dit schept afstand, kerk maakt zo geen onderdeel uit van de wereld, maar staat tegenover haar. Deze oppositie zorgt voor een stroeve verhouding tussen kerk en samenleving.

Maar alvorens over een mogelijke ecclesiologie gesproken kan worden, moet nader worden gekeken naar onze eigentijdse religieuze context. Heeft het gebrek aan identificatie en de voortschrijdende ontkerkelijking ook de religieuze sensitiviteit weggenomen in ons huidige tijdsgewricht? Is er nog sprake van religiositeit? En wanneer dit het geval is, hoe ziet ons eigentijdse religieuze landschap er dan uit? Allereerst dient dus het mogelijke speelveld van een zachte ecclesiologie te worden verkend en gekarakteriseerd.

B

Is ons religieuze kapitaal opgedroogd?

Een veelgehoorde en gangbare opvatting is dat religie en moderniteit slecht samengaan. Dit beeld – gevoed door ondermeer de sociologie vanaf de vijftiger- en zestiger jaren – heeft zich in de loop der tijd stevig genesteld in ons collectieve bewustzijn. De seculariseringstheorie, waarbij religie gedoemd is te verdwijnen door de oprukkende moderniteit, staat voor velen nog altijd als een paal boven water.⁷ Toch blijkt uit de grote honger, verpakt onder de noemer spiritualiteit, dat deze theorie steeds meer breuken vertoont. In sociologisch wetenschappelijk onderzoek van de laatste jaren wordt de seculariseringstheorie in toenemende mate openlijk in twijfel getrokken. Onder anderen Peter Berger (zijn latere werk), David Martin en Grace Davie, laten op overtuigende wijze zien dat er veel op de seculariseringstheorie aan te merken valt.

Het werk van de sociologe Grace Davie is in het bijzonder relevant voor dit essay, omdat zij laat zien dat de Europese context (en dit geldt zeker ook voor de Nederlandse context) op religieus gebied sterk in beweging is. Davie signaleert niet zozeer een afname van religie, als wel een gedaanteverandering binnen het Europese religieuze landschap. Zij maakt hierbij een onderscheid tussen twee variabelen: *'numinous religious beliefs'* en *'religious orthodoxy'*.⁸ Het is de tweede variabele die volgens haar sterk aan invloed heeft ingeboet, doordat rituele participatie en uitgesproken institutionele verbondenheid sterk zijn afgenomen.

katholieke kerk op postmoderniteit, zie: G. MANION, *Ecclesiology and postmodernity, Questions for the Church in Our Time, Part II: Problematic Ecclesiological Responses to Postmodernity*, Minnesota 2007, 43-101.

⁷ Vgl. P. BERGER, *The Desecularization of the World*, Grand Rapids 1999, in het bijzonder 1-19.

⁸ G. DAVIE, *Europe: The Exceptional Case, Parameters of Faith in the Modern World*, Londen 2002, 5.

De eerste – meer individueel gekleurde – variant is daarentegen springlevend. Davie spreekt in dit opzicht van ‘*believing without belonging*’. Het is kenmerkend voor de Nederlandse eigentijdse religieuze context, dat mensen vaak wel iets geloven, maar dat zij dit geloven niet uitdrukkelijk willen verbinden aan een kerk of algemeen opgaande doctrine. Gevolg is dat geloof sterker individueel ingekleurd wordt, waardoor het een heterogeen karakter krijgt. Deze situatie is kenmerkend voor Nederland en in bredere zin voor Europa, dit wil echter geenszins zeggen dat het een algemeen geldende tendens is.⁹

De zojuist beschreven gedaanteverandering die religie doormaakt wordt door onder meer Davie in verband gebracht met de transitie van een moderne naar een postmoderne samenleving.¹⁰ In beide samenlevingsvarianten “verwoordt” religie zich op *eigen* karakteristieke wijze. De verschillen kunnen ons helpen de hedendaagse verschijningsvormen en spanningen beter voor het voetlicht te brengen. Davie maakt onder andere de volgende opposities:

Moderniteit	Postmoderniteit
Het grote religieuze verhaal	Fragmentatie en decentralisering van het religieuze verhaal
Secularisatie	Het religieuze in andere vormen, verschillend van wat wij gewend zijn
God de Zoon	De heilige Geest
Kerk als instituut	Heiligheid in veelvormigheid ¹¹

⁹ Davie geeft naast een weergave van de Europese religieuze context ook beschrijvingen van andere regio’s. Opvallend zijn bijvoorbeeld de verschillen met de Verenigde Staten, waar moderniteit op een geheel andere wijze samengaat met religie. Zo geeft 40% van de Amerikanen (VS) aan wekelijks naar de kerk te gaan en zegt meer dan 90% in God te geloven. Zie: G. DAVIE, *Europe*, 28.

¹⁰ Moderniteit en postmoderniteit zijn complexe en gelaagde begrippen. Voor een uitgebreide reflectie en verduidelijking van beide termen: J-F. LYOTARD, *The Postmodern Condition*, Manchester 1984, XXIV, XXV; D. HARVEY, *The Condition of Postmodernity*, Oxford/Cambridge MA 1989; *Postmodernism, the Key Figures*, ed. H. Bertens/J. Natoli, Oxford/Malden MA 2002; *The Postmodernism Reader*, ed. M. Drolet, Londen/New York 2004; T. PINKNEY, ‘modernism and postmodernism’, *The Blackwell Dictionary of Twentieth-Century Social Thought*, ed. W. Outhwaite/T. Bottomore, Oxford/Malden MA 1993, 388-391; G. VAN DEN ABEELE, ‘postmodernism’, *The Columbia History of Twentieth-Century French Thought*, ed. L.D. Kritzman, New York 2006, 88-92.

¹¹ Schema gedeeltelijk ontleend aan: G. DAVIE, *Religion in Britain since 1945*, Oxford/Cambridge MA 1994, 192; vgl. I. HASSAN, *The Postmodern Turn. Essays in Postmodern Theory and Culture*, Ohio 1987.

Het is niet zonder gevaar conclusies te verbinden aan dergelijke opposities. Toch laat bovenstaand schema duidelijk zien dat zowel een moderne als een postmoderne samenleving te onderscheiden contexten zijn, waarin religie op geheel eigen wijze verwoord wordt. Het schema werkt tevens verhelderend, omdat het veelgevoelde problemen inzichtelijk maakt. Neem bijvoorbeeld de eerst oppositie, waar het grote verhaal tegenover de fragmentatie en decentralisering van het religieuze verhaal staat. Hoe je het ook went of keert, we kunnen er niet onderuit dat basale christelijke noties in rap tempo verdampen in onze Nederlandse context. Veel mensen brengen Kerstmis slechts nog in verband met een kerstboom en Pasen staat voor paaseieren, maar wat het verder betekent? In ieder geval een extra vrije dag. De sociologe Danièle Hervieu-Léger brengt dit proces onder woorden door te spreken over ‘amnesic societies’.¹² Hiermee bedoelt zij dat samenlevingen steeds minder in staat zijn hun eigen religieuze wortels vast te houden, omdat het collectieve geheugen (de traditie) vervaagt. Dit zorgt op zijn beurt voor geheel nieuwe vragen, die sterk verschillen van vragen in een moderne context.

Ongeacht de wenselijkheid is *dit* het religieuze en culturele landschap waarmee we in Nederland op dit moment te maken hebben. Zoals duidelijk wordt uit bovenstaande ontwikkelingen is het religieuze kapitaal niet opgedroogd, maar heeft het een radicaal andere gedaante aangenomen. Het is deze gedaantewisseling die zorgt voor een kloof tussen de eigentijdse cultuur enerzijds en de kerk anderzijds. Is deze kloof onoverbrugbaar? Misschien niet, maar hiervoor is het wel nodig de theologische kaarten opnieuw te schudden en te kijken of er misschien kaarten zijn die we de afgelopen decennia op de grond hebben laten vallen.

C

Het belang van grond en particulariteit

Alvorens de karakteristieken van een zachte ecclesiologie te schetsen, zullen twee kernbegrippen worden uitgewerkt. Dit zijn de begrippen ‘grond’ en ‘particulariteit’. De kernbegrippen bevatten zogezegd bouwstenen, waarop de karakteristieken van de ecclesiologie geënt zijn. De begrippen ‘grond’ en ‘particulariteit’ zijn onmisbaar in deze korte verkenning, omdat zij de dynamiek en de verbondenheid tussen kerk en wereld laten zien.

¹² Zie: G. DAVIE, *Europe*, 18.

Om het speelveld voor de contouren van een zachte ecclesiologie in het vizier te krijgen is het van belang een beginpunt – een ‘grond’ – te bepalen van waaruit deze ecclesiologie kan worden opgebouwd. Erik Borgman laat zien dat Schillebeeckx’ theologie hiervoor vruchtbare handvatten biedt in het volgende citaat: “[Het is] Schillebeeckx’ grondovertuiging dat niet kerk, geloof of theologie God in de geschiedenis van wereld en mensheid inbrengen, maar dat theologie, geloof en kerk het antwoord zijn op Gods sporen in schepping en geschiedenis.”¹³ Scherp wijst Borgman in het werk van Schillebeeckx op het *antwoordende* karakter van theologie, geloof en kerk. Zij vormen niet het uitgangspunt, maar de schepping. Schillebeeckx benadrukt dit zelf ook in zijn *Theologisch testament*, wanneer hij zegt: “Voor mij is het scheppingsgeloof uiteindelijk het fundament van alle theologie.”¹⁴ Het is de schepping – de wereld zoals Schillebeeckx zegt – die hiermee het uitgangspunt vormt voor de theologie om God op het spoor te komen.

Is het aanwijzen van schepping als startpunt en grond voor de theologie – en dus ook voor de ecclesiologie – zo bijzonder? Jazeker, omdat de schepping als fundament en grond de wereld aanwijst als vindplaats van God. Dit is tegengesteld aan het beeld van een kerk die het exclusief recht heeft op de openbaring Gods. Doordenkend in deze lijn is waarheid geen bezit, maar iets dat al theologiserend steeds moet worden gezocht.¹⁵

Het *antwoordende* karakter van de kerk bepaalt zo haar naar buiten gekeerde richting, opgevat als “dienst aan de wereld”. Antwoordend en zoekend naar de sporen van God die zichtbaar worden in de schepping. Deze verbondenheid met en gerichtheid op de wereld komt treffend naar voren in de inleiding van de pastorale constitutie *Gaudium et spes*: “Vreugde en hoop, verdriet en angst van de mensen van vandaag, vooral van de armen en van hen die, hoe ook, te lijden hebben, zijn evenzeer de vreugde en de hoop, het verdriet en de angst van de

¹³ E. BORGMAN, *Metamorfosen, over religie en cultuur*, Kampen 2006, 45.

¹⁴ E. SCHILLEBEECKX, *Theologisch testament, notarieel nog niet verleden*, Baarn 1994, 85. Hoewel L. Boeve een verhelderend onderscheid maakt tussen de lijnen scheppingstheologie en traditiehermeneutiek, ligt het niet voor de hand deze geheel van elkaar te scheiden (iets waar Boeve toe neigt). Zie: L. BOEVE, ‘Edward Schillebeeckx en de actuele theologie, een reflectie ‘in medias res’, *Tijdschrift voor Theologie* 50 (2010) 29. Immers, Schillebeeckx zelf benadrukt lang nadat de hermeneutiek een belangrijke plek in zijn werk heeft ingenomen het belang van de schepping binnen zijn theologie.

¹⁵ Vgl. E. BORGMAN, *Want de plaats waarop je staat is heilige grond, God als onderzoeksprogramma*, Amsterdam 2008, 22; E. BORGMAN, *Edward Schillebeeckx: een theoloog in zijn geschiedenis*, 460-466.

leerlingen van Christus: er is werkelijk niets bij de mensen dat geen weerklank vindt in hun hart.”¹⁶

Het wijdverbreide, zich in de kerkgeschiedenis genestelde ‘*extra ecclesiam nulla salus*’ (buiten de kerk is geen verlossing), wordt door Schillebeeckx vanuit deze theologische gerichtheid verbreedt tot ‘*extra mundum nulla salus*’ (buiten de wereld geen verlossing). Dit impliceert dat de gehele scheppingswereld onderwerp is van Gods heilshandelen. Heil beperkt zich niet alleen tot de katholieke kerk, zelfs niet tot de godsdiensten (al zijn dit wel de plaatsen waar mensen Gods heilshandelen in openbaringsgeschiedenis uitdrukkelijk bewust worden), maar omvat de hele wereld en zijn geschiedenis. Kerken zijn zo volgens Schillebeeckx “de plaatsen waar heil-van-Godswegen gethematiseerd of verwoord wordt, uitdrukkelijk beleden, profetisch verkondigd en liturgisch gevierd wordt”, zij het *niet* exclusief.¹⁷

De aanwezigheid van God in de schepping is absoluut. Hierdoor is God niet te lokaliseren, juist omdat God de gehele scheppingswereld omvat en niet slechts een “onderdeel” is naast andere onderdelen.¹⁸ Hierdoor ontstaat het beeld van de gehele wereld als religieuze ruimte. Vanzelfsprekend heeft dit gevolgen voor een eigentijdse ecclesiologie.

2

PARTICULARITEIT

Naast ‘grond’ is ‘particulariteit’ een tweede kernbegrip dat theologisch richting biedt en moet worden geëxpliciteerd alvorens de karakteristieken van een zachte ecclesiologie kunnen worden belicht. Deze particulariteit hangt sterk samen met de verkondiging van het rijk Gods door de kerk in de wereld. Het is de roep om het koninkrijk die van centraal belang is voor de christelijke boodschap, zoals ook veelvuldig is terug te zien in de synoptische evangeliën: “Zoek eerst het koninkrijk van God en zijn gerechtigheid, dan krijg je ... alles erbij” (Mt 6:33).

Deze christelijke boodschap – en hier gaan wij gemakkelijk aan voorbij – is niet ‘sec’ verkrijgbaar, altijd verschijnt deze boodschap in *particuliere* culturen. Schillebeeckx brengt dit helder voor het voetlicht door te stellen dat er niet zoiets is als een afgepelde abstracte

¹⁶ Pastorale constitutie *Gaudium et spes*, 1; vgl. E. BORGMAN, *Want de grond waarop je staat is heilige grond*, 63.

¹⁷ E. SCHILLEBEECKX, *Mensen*, 33.

¹⁸ E. SCHILLEBEECKX, *Theologisch testament*, 91.

geloofssubstantie. “Christen-zijn” krijgt volgens hem altijd concreet gestalte in een specifieke cultuur, in de concrete ervaring van mensen.¹⁹ Sprekend wordt dit ook zichtbaar wanneer wij stilstaan bij Schillebeeckx openbaringsbegrip: “Openbaring is voor gelovigen dus, binnen de dimensie van onze door-en-door menselijke geschiedenis, een *handelen Gods* als door gelovigen *ervaren* en in religieuze taal *geïnterpreteerd*, en derhalve menselijk ter sprake gebracht. Niet dit interpretatief ervaren zelf, maar wát zich *daarin* laat ervaren, is in deze complexe context het allesdoordringende gezaghebbende openbaringsmoment.”²⁰ Het is deze openbaring als nooit los verkrijgbare objectiveerbare inhoud, die zich steeds weer in de ervaringen van mensen te kennen geeft.

Wanneer we Schillebeeckx’ openbaringsbegrip nauwkeuriger bekijken worden we direct voor een gevaar behoed: dat van doorgesloten subjectiviteit. Gods handelen laat zich zien in de geïnterpreteerde en geleefde ervaring, maar God overstijgt de mens ook (wij interpreteren het *handelen* van God, geenszins zijn alomvattendheid). God is zodoende in geen geval te reduceren tot louter menselijke subjectieve ervaring. Al is deze ervaring wel het belangrijkste aanknopingspunt om God in deze wereld op het spoor te komen.

Het besef dat onze ervaring deel uitmaakt van een ervaringstraditie en niet op zichzelf staat, bagatelliseert de subjectiviteit niet, maar laat juist de waarde van de menselijke ervaring zien. De ervaringscomponent kan zo worden opgevat als “... een rijkgeschakeerd geheel, waarin beleving, denken en interpretatie, als ook verleden, heden en toekomstverwachtingen samenlopen”.²¹ Het is precies dit besef dat ons behoedt voor de valkuil onze eigen particulariteit te verabsoluteren. Veel geloofsuitspraken die thans moeilijk verstaanbaar zijn, waren aanvankelijk, dat wil zeggen in hun tijd, zeer herkenbaar en plausibel.²² Tevens voorkomt het dat wij schieten in ‘verhalen van afwijzing’, waarbij duidelijk stelling wordt genomen tegen de pluraliteit die zo eigen is aan onze samenleving.²³

In navolging op Schillebeeckx spreekt Boeve uitgebreid over het belang van recontextualisering van de particulariteit. Willen kerk en boodschap zich verbinden met de levens van mensen, dan is het telkens opnieuw de taak de theologie – en dus ook de

¹⁹ Zie in het bijzonder E. SCHILLEBEECKX, *Mensen*, 54-59. Theologie is volgens Schillebeeckx dan ook altijd geconditioneerd en gesitueerd, hij spreekt in dit opzicht van ‘geregionaliseerde theologie’. E. SCHILLEBEECKX, *Gerechtigheid en liefde*, Bloemendaal 1977, 594. Lieven Boeve benadrukt dit standpunt door te zeggen: “Theologie bestaat dus slechts als contextuele theologie, traditieontwikkeling als voortdurend proces van recontextualisering.” L. BOEVE, *Onderbroken traditie, heeft het christelijk verhaal nog toekomst?*, Kapellen 1999, 29.

²⁰ E. SCHILLEBEECKX, *Gerechtigheid*, 68.

²¹ E. SCHILLEBEECKX, *Gerechtigheid*, 27.

²² E. SCHILLEBEECKX, *Gerechtigheid*, 62-69.

²³ L. BOEVE, *Onderbroken traditie*, 57-68.

ecclesiologie – te verbinden met de eigen persoonlijke en culturele context. Het gaat dus om een continue recontextualisering van een concrete verschijningsvorm, waarbij de kerk als sacrament en tastbare vorm gestalte geeft aan Gods heil in de wereld. Dit steeds veranderende cultuurspecifieke toe-eigeningsproces voltrekt zich als vanzelfsprekend niet conflictloos. Steeds weer dient de christelijke boodschap en de positie van de kerk hierin opnieuw te worden bepaald binnen de verhouding ‘christelijke boodschap – sociaalhistorische context’. De corresponderende verhouding tussen boodschap en (toenmalige) context is voortdurend van belang in het bepalen van de eigen positie die onlosmakelijk deel uitmaakt van deze (door traditie gekleurde) ervaringshorizon.

Juist de ontkrachting en afwijzing van de eigentijdse situatie verhinderen een constructieve omgang vanuit de kerk met pluraliteit. Volgens Boeve is het dan ook van het hoogste belang om de postmoderne ervaring serieus te nemen. Deze ervaring wordt gekenmerkt door onzekerheid en het openhouden van de contingentie. Wil het christelijk verhaal aansluiting vinden bij dit postmodern ervaringsgebeuren dan dient de kerk en haar boodschap zich op authentieke en aannemelijke wijze zichtbaar te maken in deze gegeven westerse context.²⁴

Samenvattend kan worden gesteld dat schepping als grond en uitgangspunt kan dienen voor de zachte ecclesiologie die wordt verkend in dit essay. Door de nadruk op schepping heeft deze ecclesiologie een *antwoordend* karakter. De gehele scheppingswereld is namelijk speelveld en onderwerp van Gods heilshandelen. De verkondigende taak van de kerk krijgt daarnaast *altijd* gestalte in een particuliere historisch-culturele gesitueerdheid. Zoals naar voren gebracht is de menselijke ervaringsdimensie hierbij onontbeerlijk om deze particulariteit tot zeggingskracht te laten komen. Door een proces van recontextualisering wordt op telkens hernieuwende wijze gezocht hoe de verkondiging van het rijk Gods op authentieke wijze uit de cultuur op kan komen. Schillebeeckx’ openbaringsbegrip laat zien dat deze nadruk op ervaring niet leidt tot een doorgeschoten subjectivisme. Daarentegen laat zijn theologische gerichtheid perspectieven zien die het mogelijk maken aansluiting te vinden bij de leefwereld van mensen.

²⁴ L. BOEVE, *Onderbroken traditie*, 70-73.

D

Een ecclesiologie voor inbrekers

De hierboven bondig samengevatte kernbegrippen schetsen speelveld en richting waarop de karakteristieken voor een zachte ecclesiologie kunnen worden gelegd. In dit essay worden ter verkenning drie karakteristieken naar voren gebracht: beweging, openheid en vertrouwen.

1

BEWEGING

Een eerste mogelijke eigenschap – of karakteristiek – is samen te vatten onder de noemer ‘beweging’. Zoals bij de uitwerking van de kernbegrippen naar voren kwam zorgt een nadruk op schepping voor een ecclesiologie die antwoordend van aard is. Dit antwoordende karakter is als een proces in beweging, waarbij de kerk zelf voortdurend in ontwikkeling is. Kerk – en ook de hierbij horende ecclesiologische contouren – staan niet vast maar hebben zelf een voorlopig karakter. Treffend is dit terug te zien in het pelgrimerende karakter van de kerk zoals geformuleerd tijdens het Tweede Vaticaans Concilie.

Nadruk op dit bewegende karakter werpt een licht naar voren op het mysterie van het in wording zijnde en komende koninkrijk. Het accentueren van deze boodschap en zijn particuliere verschijningsvorm helpt om verabsoluteringstendensen in en van de (temporele) kerk tegen te gaan. Schillebeeckx zelf is zich goed bewust van deze dynamiek wanneer hij verwijst naar de voortdurend zuiverende houding die de kerk dient aan te nemen: ‘*Ecclesia semper purificanda*’.²⁵ Kerk is er immers nooit ter wille van haarzelf.²⁶

Een kerk die in beweging is, is tegengesteld aan een afgesloten bouwwerk. Daarentegen is er juist ruimte om de christelijke boodschap op eigentijdse vorm op te laten komen in de gegeven particuliere context. Het belang van de ervaringsdimensie in het op het spoor komen van Gods heilshandelen geeft ruimte aan culturele diversiteit en het eigen verhaal van mensen. Een kerk gesteund door een zachte ecclesiologie biedt zo geen vernauwend of naar binnengekeerd perspectief, maar heeft aandacht voor het komende.²⁷ Dit

²⁵ Dogmatische constitutie *Lumen Gentium*, 8; E. SCHILLEBEECKX, *Mensen*, 7.

²⁶ E. SCHILLEBEECKX, *Mensen*, 19; E. SCHILLEBEECKX, *Gerechtigheid*, 499.

²⁷ E. BORGMAN, *Metamorfosen*, 81-82; vgl. J-L. NANCY, *Dis-Enclosure, The Deconstruction of Christianity*, New York 2008; E. BORGMAN, ‘Gods gedaanteverandering, de metamorfosen van religie en hun theologische betekenis’, *Tijdschrift voor Theologie*, 44 (2004) 45-66.

sluit aan bij Borgmans perspectief op het christendom: “Het christendom trekt ... juist open wat gesloten is”.²⁸ Door oog te hebben voor deze beweging kunnen wij het heilige steeds op hernieuwde wijze op het spoor komen.

2

OPENHEID

Samenhangend en deels voortvloeiend uit de vorige karakteristiek, is de eigenschap ‘openheid’. Zoals naar voren kwam in de uitwerking van de kernbegrippen verruimt een nadruk op schepping het speelveld voor de ecclesiologie, doordat de wereld naar voren treedt als een religieus geladen ruimte. De nadruk op particulariteit draagt bij aan een eigentijds verstaan van de huidige Nederlandse religieuze context waarbij openheid van fundamenteel belang is. Geest is vanuit dit licht van grote waarde voor een zachte ecclesiologie. Borgman benadrukt dit, refererend aan Schillebeeckx: “Schillebeeckx heeft altijd sterk benadrukt dat de volheid van Gods aanwezigheid christelijk gesproken niet in het verleden en ook niet in het heden ligt, maar in de toekomst. Als de kerk inderdaad Gods toekomst verwacht, impliceert dit uiteindelijk echter dat ook de kerk niet alleen vanuit de geschiedenis door Jezus in beweging gezet is, maar dat zij evenzeer door de levende Gezalfde en zijn Geest steeds opnieuw wordt opgebroken en wordt aangesproken tot dienst aan het komende en nabije koninkrijk van God.”²⁹ De Geest heeft zo een belangrijke dynamiserende functie, het is immers niet de Geest die in dienst staat van de kerk, maar omgekeerd: de kerk staat in dienst van de Geest.³⁰

Nadruk op de werkende kracht van de Geest voorkomt een te starre opvatting van kerk die neigt naar ecclesiocentrisme. Dit betekent in geen geval dat kerk niet belangrijk is, wel dat de positie en de taak van de kerk in het juiste perspectief dienen te worden geplaatst: “De kerk is van de vader, door de zoon, in de heilige Geest.”³¹ Kerk is zo sacrament (of teken) van Gods heil, zonder er in zijn geheel mee samen te vallen. Dit is een belangrijk besef, omdat de dynamiserende kracht van de Geest de gerichtheid op het contingente openhoudt. Telkens weer actualiseert de Geest de openbaring die reeds in Jezus is voltrokken. De dynamiek die in

²⁸ TROUW, *Conservatisme staat haaks op de kerk van christendom*, 19 mei 2010.

²⁹ E. BORGMAN, ‘... Als het ware een sacrament’, 137-138.

³⁰ Vgl. E. BORGMAN, *Wortelen in vaste grond, een cultuurtheologisch essay*, Zoetermeer 2009, 90-95; E. BORGMAN, ‘... Als het ware een sacrament’, 138-142.

³¹ E. BORGMAN, *Wortelen*, 95; vgl. pastorale constitutie *Gaudium et spes*, 40.

de oudtestamentische notie van Geest doorklinkt (al *rust* hij nu op de Christus), bevestigt deze doorbrekende kracht. ••• (wind of levensadem) symboliseert het explosieve karakter en beweeglijke karakter van de Geest.³²

Eenzelfde ontvankelijkheid als voor de Geest dient er in de kerk te zijn voor Jezus. Dit brengt Borgman tot een nieuwe eretitel voor Jezus: die van ‘goede inbreker’.³³ Net als de Geest breekt Jezus onze vastliggende patronen open. Hij stelt ons keer op keer voor vragen, die ons voortbewegen en uitdagen om opzoek te gaan en niet louter vast te houden aan reeds gevonden antwoorden.

3

VERTROUWEN

Het derde – en misschien wel belangrijkste bestanddeel – voor een zachte ecclesiologie is het element van vertrouwen. Deze karakteristiek klinkt door op verschillende niveaus. Allereerst in haar particuliere verschijningsvorm. De kerk opgevat als pelgrimerende kerk is onderdeel van een levende traditie die uitstaat naar de toekomst. Het is hoe dan ook contraproductief om in wantrouwen de eigentijdse context tegemoet te treden, omdat dit juist het veld is waarin het heilige zich te kennen geeft.

Hiermee samenhangend dient er vertrouwen te zijn in de mens en zijn ervaring. Zoals wij zagen is deze ervaringsdimensie essentieel voor de goddelijke openbaring. Boeve laat in zijn theologie van het open verhaal zien dat de contemporaine ervaring niet botst met de christelijke boodschap, maar juist overeenkomsten vertoont. Beiden worden gekenmerkt door openheid. Het christendom is Gods open verhaal, theologisch gefundeerd volgens Boeve: “Vele elementen in de evangeliën onderstrepen, naar vorm en inhoud, taal en redactie, het open-verhaalkarakter van het nieuwtestamentische getuigenis”.³⁴ Deze openheid correspondeert met het belang van contingentie in de postmoderne eigentijdse ervaring opgevat als open en narratief verhaal.³⁵

Dit vertrouwen is een onbezorgd vertrouwen omdat het gaat om een zich afstemmen op de bevrijdende liefde, waarbij wij zelf niet de bepalende instantie zijn.³⁶ Het is niet de

³² E. SCHILLEBEECKX, *Gerechtigheid*, 489-493.

³³ E. BORGMAN, *Wortelen*, 81.

³⁴ L. BOEVE, *Onderbroken traditie*, 108.

³⁵ L. BOEVE, *Onderbroken traditie*, 57-114.

³⁶ E. BORGMAN, *Wortelen*, 42.

maakbaarheid en de controle van de mens zelf die voorop staan. Eerder is het de vraag naar overgave. Waar buigen wij voor, waar durven wij voor te knielen?³⁷

CONCLUSIE

Aan het begin van dit essay werd de volgende vraag geformuleerd: kan – en zo ja, op welke wijze – het werk van Schillebeeckx bijdragen aan de contouren voor een eigentijdse ecclesiologie die aansluit bij de huidige Nederlandse context? Middels de uitwerking van de kernbegrippen ‘grond’ en ‘particulariteit’ is in dit essay getracht om een vruchtbare theologische ondergrond te schetsen van waaruit de karakteristieken van een zachte ecclesiologie kunnen opkomen. De theologie van Schillebeeckx en de doorwerking van zijn denken in het werk van Borgman en Boeve geven richting aan deze ondergrond, door het belang van de wereld voor de kerk als vindplaats voor het religieuze te benadrukken. Het is juist *deze* theologisch gefundeerde gerichtheid op de wereld, die vruchtbaar kan zijn voor een onbevangen ecclesiologische omgang met onze eigentijdse context. De in dit essay geschetste contouren voor een zachte ecclesiologie geven theologisch gemotiveerd ruimte aan postmoderne kenmerken als fragmentatie, decentralisatie, veelvormigheid (zie schema Davie). Deze ruimte wordt gewaarborgd door de theologisch ondersteunde nadruk op de karakteristieken beweging, openheid en vertrouwen. Zoals aangegeven zijn dit verkennende en eerste krijstreden voor een ecclesiologie die veel meer aspecten omvat. Het voor u liggend ‘essai’ of uitprobeersel is hierbij te zien als een begin.

³⁷ E. BORGMAN, *Overlopen naar de barbaren, het publieke belang van religie en christendom*, Kampen 2009, 23-41.